

Kur'an-ı Kerim'de *İbâha* İfade Eden Emir Siygalarının Çeviri Problemi

Zülfikar DURMUŞ*

Özet-Bu çalışma, Kur'an'ın ifade üsluplarından emir siygasının *ibâha* anlamını ele almaktadır. Çalışmanın amacı, ayetlerde emir siygasının karinelerle tespit edilen dış anlamlarından *ibâhaya* (yapılabilir) delâlet eden ifade biçimlerinin önemine ve bunların meallere aktarımındaki yanlışlıklara dikkat çekmektir. Gerek tefsirlerde ve gerekse fıkıh usulünde bu hususa dikkat çekildiği hâlde mevcut meallerin bu konuya gerekli önemi verdikleri söylenemez. Bir başka ifadeyle emir siygasının bu anlamı hatalı bir şekilde "vücub" (zorunlu) olarak Türkçeye aktarılmaktadır. Bu çalışma meallerde Allah'ın muradını ortaya çıkarmada daha dikkatli olunmasına bir katkı çabası taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Çeviri, Emir, Emir siygası, Ruhsat, Zorunlu

Abstract -Translation Problem of Imperative Siyga Expressing Ibaha in The Holy Qur'an- This study deals with *ibaha* meaning of imperative mood (siyga) which is one of the expression ways of the Holy Qur'an. The aim of the study is to draw attention to the importance of expression ways alluding *ibaha* (can be made) which is one of the outer meanings determined by imperative mood (siyga) in the verses of the Holy Qur'an and the mistakes made in translating them. Although this point gets its due importance both in interpretation and canon law, it can't be said that the existing translation give due importance to this point. In other words, this meaning of the imperative mood (siyga) is translated into Turkish mistakenly as "vücub" (necessary). This study aims to contribute to the true understanding of the Allah's will.

Key words: Translation, Imperative, Imperative mood, Licence, Necessary.

Giriş

Bir dilde bulunan ifadeler veya hitap şekilleri *haber* ve *inşâ* olmak üzere temel iki kategoriye ayrılmıştır. Haber cümleleri, dış dünyada mevcut olan veya mevcut olacak bir şeye delâlet edeni ifade etmektedir. İnşâ cümlelerinin ise dış dünyada mevcut olan herhangi bir şeyi ifade etmesi söz konusu değil-

* Prof. Dr. İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, zdurmus@inonu.edu.tr

dir.¹ Bu nedenle bir dildeki bütün ifadeler, doğrulanıp doğrulanamayacağı ölçütüne bağlı olarak *ihbârî* ve *inşâî* olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Buna göre doğrulanabilir-yalanlanabilir ifadeler *ihbârî* ifadeleri, doğrulanıp-yalanlanamaz ifadeler ise *inşâî* ifadeleri oluşturmaktadır.² Biz, araştırma alanımız gereği bunlardan *inşâî* olanlar üzerinde duracağız.

Dil üzerindeki araştırmaların kendisine dayandığı asli kavramlardan biri olarak belagat disiplininin *meânî* bölümünün temel konularından birini oluşturan *inşâ*, mantık, kelim ve fıkıh disiplinlerinin yanı sıra özellikle fıkıh usulünün yakından ilgilendiği bir konudur. Biz araştırdığımız alan ve konu gereği talep cümlelerinin *inşâî* ifadelerinden³ emir/talep, emrin de *ibâha* (yapılabilir) anlamı üzerinde duracağız.

Emir kavramı hem bütün belagat hem de fıkıh usulü kaynaklarında, otoriter bir kimsenin daha aşağı konumdaki birinden/muhataptan bir işin yapılmasını talep etmesi şeklinde tanımlanır.⁴ Emrin asıl anlamı bu olmakla beraber, bu istek kimi zaman küçükten büyüğe, kimi zaman da sosyal statüleri aynı kimselerin birinden diğerine yönelebilir.⁵

Bir işin yapılmasını talep etmek için ya hakikî ya da mecaz emir kipleri kullanılır. Hakikî emir kipleri, “ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ” “Namazı kılın ve zekâtı verin.”,⁶ “ وَأَسْتَقِمَّ كَمَا أَمَرْتُ ” “Emredildiğin gibi dosdoğru ol!”⁷ ayetlerinde olduğu gibi muhataba yönelik (emr-i hazır) olabileceği gibi, “ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ ” “Sizden her kim ramazan ayına ulaşırsa o ay oruç tutsun”⁸ ayetinde yer aldığı üzere üçüncü şahsa yönelik de (emr-i gâib) olabilir. Mecazî emir sıygaları ise haber kiplerinin

¹ İbn Haldûn, Abdurrahman, *Mukaddime*, Kahire, ts., III, 1273-1274; Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfu Istilâhâtî'l-Fünûn*, Beyrut 1996, I, 282; Akdemir, Hikmet, *Belağat Terimleri Ansiklopedisi*, İzmir 1999, s. 130; Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (1 Belağat)*, Ankara 1980, s. 46.

² Cârım, Ali-Emin, Mustafa, *el-Belâğatü'l-Vâdiha*, İstanbul 1984, s. 137-169; Görgün, Tahsin, “İnşâ [Dil Bilimi Terimi Olarak İnşâ]”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 339.

³ Talebî inşânın yaygın olarak kullanılan ve bilinen kısımları şunlardır: Emir, nehiy, istifham, dua, temennî ve nidâ. Geniş bilgi için bk. Kazvînî, Hatib, *Telhîsü'l-Miftâh*, İstanbul, ts., s. 68 vd.; Taftazânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer, *Şerhu'l-Muhtasar*, yy. 1349, I, 199 vd.; Bilgegil, s. 46-52.

⁴ Kazvînî, s. 75; Taftazânî, I, 217; Bâbertî, Mahmud b. Ahmed, *Şerhu't-Telhîs*, Trablus 1983, s. 361; İsbâ Ali el- Âkûb, *el-Mufasssal fî Ulûmi'l-Belâğati'l-Arabiyye*, Dubâi, 1996, s. 251; Abdülazîz Atîk, *İlmü'l-Meânî Beyân Bedî'*, yy. ts. s. 70; Muhammed Ebu Zehra, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, (Tür. Abdülkadir Şener), Ankara 1986, s. 153; Karaman, Hayreddin, *Fıkıh Usulü*, İstanbul 1967, s. 99; Ebü'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ, *el-Külliyât*, Beyrut 1993, s. 176.

⁵ Bilgegil, s. 48.

⁶ Bakara 2/43.

⁷ Hûd 11/112; Şûrâ 42/15.

⁸ Bakara 2/185.

yardımıyla elde edilir. Mesela, “وَالْمُطَلَّقاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ” “Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç ay hali beklerler”⁹ ayetindeki “يَتَرَبَّصْنَ / beklerler” ifadesi “beklesinler” anlamındadır.¹⁰ Aynı şekilde Hz. Peygamber’in, “Hâkim öfkeli iken hüküm vermez.”¹¹ hadisinde geçen “hüküm vermez” ifadesi de “hüküm vermesin” anlamındadır.

Hem belagat hem de fıkıh usulü açısından emir siygası ilk planda farzı/vücûbu, yani o işin kesin ve bağlayıcı tarzda yerine getirilmesinin istendiğini ifade eder.¹² Bir başka ifadeyle emir, emre muhatap olan kişinin, emredilene yapmak suretiyle itaat etmesini gerektiren sözdür.¹³ Ancak her emir siygası mutlaklığı, yani vücubu ifade etmeyip değişik anlamlara da gelebilmektedir. Bu değişik anlamların anlam alanı ancak dış karine ile tespit edilebilir ve o mânaya hamledilir. Bu durum, emrin sözün söyleniş tarzı, amacı, tarafların konumu, emredilen hususun mahiyeti gibi dış unsur ve karinelerin yardımıyla bilinebilir. Ancak şu hususu ifade etmekte fayda görüyoruz: Emrin, asıl mânası olan vücubun dışında kullanılması Arap dilinin doğası gereğidir. Bir başka ifadeyle dilin kullanımında zaten mevcut olan bir durumdur. Bu durum sadece Arap diline has bir olgu olmayıp diğer dillerde de mevcuttur.¹⁴

Şimdi de konunun daha iyi anlaşılması için dış karinelerin delâletine göre, yani kullanıldıkları yer ve zamana göre emir siygalarının başlıca hangi anlamlara geldiğini örnek ayetlerle tespit etmeye çalışalım.

Emir Siygasının Kur'an'daki Başlıca Anlamları

1. Tehdit/Korkutma: “إِعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ” “Şimdilik *dilediğinizi yapın* bakalım! Nasıl olsa Allah, yaptığımız her şeyi görüyor.”¹⁵ ayetindeki “إِعْمَلُوا” emri *tehdit* anlamındadır.¹⁶

⁹ Bakara 2/228.

¹⁰ Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut 1996, III, 75.

¹¹ Buhârî, “Ahkâm”, 13; Müslim, “Akziye”, 16.

¹² İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'an*, Beyrut, ts., s. 281; Hallâf, Abdülvahhâb, *İlmü Usûli'l-Fıkıh*, İstanbul 1984, s. 230.

¹³ Gazzâlî, Ebû Hâmid, *Mustasfâ (İslâm Hukuk Metodolojisi)*, (ter. Yunus Apaydın), İstanbul 2006, II, 47.

¹⁴ Emir siygasının yer ve zamana göre çeşitli anlamlara geldiğine ilişkin *Türkçe* örnekleri için bk. Bilgeçil, s. 48-49.

¹⁵ Fussilet 41/40.

2. Ta'cîz/Aciz bırakma: “ وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ” *“Ey müşrikler! Kulumuz Muhammed'e indirdiğimiz Kur'an'ın Allah kelamı olduğundan mademki kuşku duyuyorsunuz, o halde Kur'an'ın özelliklerine sahip bir sure getirin de görelim! Eğer iddianızın arkasında duruyorsanız, Allah'tan başka güvendiğiniz herkesi de yardıma çağırın!”*¹⁷ ayetindeki “آتُوا” emri ta'cîz anlamındadır.¹⁸

3. Teshîr/Zillete düşürmek: “ فَفَلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ” *“(Cumartesi gününü avlanma yasağını ihlal eden İsrailoğullarına), ‘Hepiniz aşağılık maymunlar olun!’ dedik.”*¹⁹ ayetindeki “كُونُوا” emri küçümseme (teshîr) anlamındadır.²⁰ Birçok müfessir buradaki emrin tahvîl ve tekvîn anlamında olduğu görüşündedir.²¹

4. Tesviye/Eşitlik: “ اِصْلَوْهَا فَاصْبِرُوا أَوْ لَا تَصْبِرُوا سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ إِنَّمَا تُحْزَرُونَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ” *“Girin cehenneme! Orada ister sabredip dayanın ister dayanmayıp feryat edin; sizin için değişen bir şey olmayacaktır! Boşuna sızlanmayın sadece yaptıklarımızın cezasını çekeceksiniz!”*²² ayetindeki “اصْبِرُوا” emri tesviye anlamındadır.²³

5. Dua: “ رَبِّ اجْعَلْنِي مَقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ ” *“Ey rabbim! Beni de neslimi de namazı özenle kılan kullarından eyle! Ey rabbim! Bu yakarışımı kabul buyur!”*²⁴ ayetindeki “اجْعَلْ” ve “تَقَبَّلْ” emirleri dua anlamındadır.²⁵

6. İhanet/Küçümseme: “ ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ ” *“Tat bakalım azabı! Sendin değil mi, o çok şerefli, pek kudretli adam sıfatıyla boy gösteren?!”*²⁶ ayetindeki “ذُقْ” emri ihanet (tahkîr) anlamındadır.²⁷

7. Nedb: “ وَالَّذِينَ يَبْتِغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا ” *“Köle ve cariyelerinizden azatlık sözleşmesi yapmak, bedelini ödeyerek özgürlüğe kavuşmak isteyen*

¹⁶ Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne, *Meâlimü't-Tenzîl*, Beyrut 1995, I, 52; Râzî, Fahreddîn, *Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut 1997, IX, 568; Kurtubî, XV, 239; Hâzin, Ali b. Muhammed, *Lübâbü't-Te'vîl fi Meâni't-Tenzîl*, Beyrut 1995, I, 51; Âlûsî, Şihâbüddîn, *Rûhu'l-Meânî*, Beyrut 1994, XII, 378; Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safoetü't-Tefâsîr*, Beyrut 1981, III, 125; Gazzâlî, II, 52.

¹⁷ Bakara 2/23.

¹⁸ Beğavî, I, 52; Kurtubî, I, 161; Kâsîmî, Cemâleddîn, *Mehâsinü't-Te'vîl*, Kahire 2003, I, 296.

¹⁹ Bakara 2/65.

²⁰ Gazzâlî, II, 52.

²¹ Bk. Beğavî, I, 91; Hâzin, I, 91.

²² Tûr 52/16.

²³ Kurtubî, XVII, 44; Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf, *el-Bahru'l-Muhîr*, Beyrut 2002, VIII, 145; Gazzâlî, II, 52.

²⁴ İbrâhîm 14/40.

²⁵ Bk. Râzî, VII, 107; Ebû Hayyân, V, 423.

²⁶ Duhân 44/49.

²⁷ Kurtubî, XVI, 101; Sâbûnî, III, 177; Gazzâlî, II, 52.

olursa ve siz de onların maddi imkan bakımından elverişli durumda olduğunu görürseniz o sözleşmeyi yapın.”²⁸ ayetindeki “كَاتِبُوا” emri nedb/mendub anlamındadır.²⁹

Ayetteki “كَاتِبُوا” emrinin *ibâhaya* örnek olarak verildiği de görülmektedir.³⁰ Bize göre söz konusu emir siygası *ibâha* değil, nedb bildirmektedir. Mendup/nedb, Şâri’ tarafından yapılması kesin ve bağlayıcı olmayan bir tarzda istenen fakat terki halinde ceza gerektirmeyen fiildir. *İbâhaya* gelince yapıp yapılmaması serbest bırakılan fiil ve davranışlardır.³¹ Buna göre mendup ile *ibâha* arasındaki fark açıktır: Mendup, kesin ve bağlayıcı olmayan bir tarzda yerine getirilmesi istenen bir tutum ve davranış; *ibâha* ise yapıp yapılmaması tamamen muhatabın/mükellefin tercihine bırakılmış bir tutum ve davranıştır. Ayetteki emir siygasının hemen devamındaki “إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا” “siz de onların maddi imkân bakımından elverişli durumda olduğunu görürseniz” kaydıyla bu sözleşmenin yapılması istenir gibidir. Bu tarz, fıkıh metodolojisinde mendup/nedb olarak isimlendirilmektedir. Ayrıca bu durum *ibâhanın* genel mantığına da uygun düşmemektedir. Nitekim birçok müfessir ve âlim de söz konusu emrin mendup/nedb için olduğunu belirtmişlerdir.³²

8. Tedip/Terbiye etmek: “وَأَشْهَدُوا ذَوَىٰ عَدْلٍ مِّنكُمْ وَأَقِيمُوا الشَّهَادَةَ لِلَّهِ ذَلِكُمْ يُوعَظُ بِهِ” “Siz, müminlerden iki dürüst kişiyi de bu konudaki (eşe tekrar dönüş veya boşama) kararınıza şahit tutun. Ey şahitler! Siz de şahitlik görevinizi Allah için hakkıyla yapın!”³³ ayetindeki “أَشْهَدُوا” emri *tedip* anlamındadır. Bunun *irşad* anlamına gelmesi de mümkündür.³⁴

²⁸ Nûr 24/33.

²⁹ Gazzâlî, II, 52.

³⁰ İbn Kuteybe, s. 280; Suyûtî, Celâleddîn b. Abdurrahman, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*, İstanbul 1978, II, 105; Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa Efendi, *Mevzûâtü'l-Ullûm*, Beyrut, ts., II, 452.

³¹ Daha geniş bilgi için bk. Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, İstanbul 1988, s. 125, 129; Şa'ban, Zekiyyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları* (ter. İ. Kafi Dönmez), Ankara 1990, s. 213, 220; Koca, Ferhat, “Mendup”, *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 128-130.

³² Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, Beyrut 1992, IX, 312-313; Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, yy., ts., III, 238; İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâleddîn Abdurrahman, *Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr*, Beyrut 2002, V, 37; Beyzâvî, Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Beyrut 1988, II, 123; Neseî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, İstanbul 1984, III, 142; İbn Âşûr, Muhammed b. Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tevvîr*, Tunus, ts., XVIII, 220; Gazzâlî, II, 52; Hallâf, s. 231.

³³ Talâk 65/2.

³⁴ Gazzâlî, II, 52.

9. İrşâd/Yol gösterme: “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَابَيْتُمْ بَيْنَ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَآكُتُبُوهُ ” *“Ey müminler! Birbirinize belli bir vade ile borç verip aldığınızda bunu yazıyla kayda geçirin.”*³⁵ ayetindeki “آكُتُبُوا” emri *irşâd* anlamındadır.³⁶

10. İkrâm: “ اُدْخُلُوا بِسَلَامٍ آمِنِينَ ” *“Cennete girişte, ‘Esenlik ve güven içinde girin oraya’ denilecek.”*³⁷ ayetindeki “اُدْخُلُوا” emri *ikram* anlamındadır.³⁸

11. İ’tibâr/İbret alma: “ أَنْظُرُوا إِلَىٰ تَمْرِهِ إِذَا أَنْتَمَرَ وَيَنْعِهِ ” *“Bitkiler meyve verip olgunlaştığında her birinin meyvesine ibret nazarıyla bakın!”*³⁹ ayetindeki “أَنْظُرُوا” emri *ibret alma* anlamındadır.⁴⁰

12. Taaccüp/Hayret etme: “ أَنْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا لَكَ الْأَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَطِيعُونَ سَبِيلًا ” *“Ey Peygamber! Hele bak, senin hakkında nasıl da çirkin yakıştırmalarda bulunuyorlar. Doğrusu onlar büsbütün sapıtmış durumdadır. Artık onlar bu sapkınlıktan kurtuluş yolu bulamazlar!”*⁴¹ ayetindeki “أَنْظُرْ” emri *taaccüp* anlamındadır.⁴²

13. İnzâr/Korkutma: “ وَجَعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا لِّيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ فَمَنْ تَمَتَّعُوا فَإِنَّ مَصِيرَكُمْ إِلَىٰ النَّارِ ” *“Onlar, putları Allah’ın ilahlığına ortak yaptılar ve böylece halkı O’nun yolundan saptırdılar. De ki onlara: ‘Bir süre daha dünyadaki hayatın tadını çıkarın bakalım. Nasılsa sonunda cehennemi boylayacaksınız!’”*⁴³ ayetindeki “تَمَتَّعُوا” emri *inzâr* anlamındadır.⁴⁴

14. Devam: “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي نَزَّلَ عَلَىٰ رَسُولِهِ وَالْكِتَابِ الَّذِي أَنْزَلَ ” *“Ey Müminler! Allah’a, elçisine ve gerek elçisine indirdiği Kur’an’a gerekse daha önce indirdiği kitaplara/vahiylere imanınızda sebatkâr olun.”*⁴⁵ ayetindeki “آمِنُوا” emri *devam* anlamındadır.⁴⁶

Emrin sayılan bu anlamlarından başka *temennî*⁴⁷ ve bir de çalışmamızın esasını oluşturan *ibâha* anlamı daha var ki, bu husus etraflıca ele alınacağı için

³⁵ Bakara 2/282.

³⁶ Kâsımî, II, 278; Sâbûnî, I, 177. Ayrıca bk. Ferrâ, Ebû Zekeriyâ, *Meâni’l-Kur’an*, Beyrut 1983, I, 183.

³⁷ Hicr 15/46.

³⁸ Gazzâlî, II, 52.

³⁹ En’âm 6/99.

⁴⁰ Sâbûnî, I, 409.

⁴¹ Furkân 25/9.

⁴² Bk. Sâbûnî, II, 356.

⁴³ İbrâhîm 14/30.

⁴⁴ Sâbûnî, II, 97; Gazzâlî, II, 52.

⁴⁵ Nisâ 4/136.

⁴⁶ Sâbûnî, I, 311.

⁴⁷ *Temennîye* örnek olarak Cahiliye devrinin meşhur şairlerinden İmru’l-Kays’ın: “ اِلا ايها الليل الطويل الا انجلي بصبح وما الاصبح منك بامتلى ” *“Ey uzun gece! Sabah ile aydınlanmaz mısın? Hâlbuki sabah aydınlığı senden üstün değildir.”* beyti örnek gösterilmektedir. Beyitteki “انجلي” emri *temennî* bildirmektedir. Kazvinî, s. 75; Taftazânî, I, 219.

burada ona yer verilmeyecektir. Konunun fıkıh usulü ile çok yakın ilişkisi olmakla beraber, konumuz gereği daha ziyade, emir siygasının *ibâha* anlamını dilbilim ve dil felsefesi perspektifinden inceleyip bir sonuca ulaşmaya çalışacağız.

Bir usul-i fıkıh terimi olarak da *ibâha*, mükellefin yapıp yapmamakta dinen serbest bırakıldığı fiilleri ifade eder.⁴⁸

Problem, *ibâha* ifade eden emir siygalarının mevcut meallerin büyük çoğunluğunda mutlak emir, yani yapılması mutlaka istenen emir gibi dilimize çevrilmesidir. Bu durumda söz konusu edilen *ibâhanın* mutlak emir gibi gereğinin yerine getirilmesi gerekmektedir! Oysa -ileride görüleceği üzere- atıfta bulunulacak olan emirler yapılabirlik/tavsiye niteliği taşımaktadır. Değilse belirtilen hususlara ilişkin "emirler" yapılmadığı takdirde inananlar "günah" işlemiş olacaklardır! Çünkü emredilen yerine getirilirse emreden hoşnutluğunu ve mükâfatı, yerine getirilmezse kınamayı ve cezayı hak eder. Fıkıh usulü âlimlerinin terminolojisinde "vücub"un ifade ettiği anlam budur.⁴⁹

Bu konuda iki tür problemden söz edilebilir. *Birincisi*, Türkçe mealler olanca hızıyla yazılmaya devam etmekle beraber göz ardı edilen, dikkat edilmeyen birçok mesele de hâlâ gözükmemektedir. Hemen hiç dikkat edilmeyen meselelerden biri de *ibâha* (yapılabilir/izin) anlamına gelen emir formunun hedef dil Türkçeye çeviri problemidir. Aşağıdaki örneklerde de görüleceği gibi *ibâha* ifade eden emir formlarının, yerine getirilmesi gereken *mutlak emir* olarak dilimize çevrilmesidir. Bunu, dikkate alınmayan bir üslup özelliği olarak ta ifade edebiliriz. *İkincisi* ise söz konusu emirler "mutlak emir" ise mükellef yapmadığı veya yerine getirmediği zaman günah işliyor anlamına gelecektir.

Bu çalışma söz konusu problemin, Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasında vazgeçil(e)mez olan belâgat ilminin yardımıyla çözülebileceğinin altını çizmektedir. Çünkü Arapça olarak indirilen Kur'an Arapçanın bütün özelliklerini bünyesinde barındıran bir kitaptır. Kur'an yorumcusuna düşen görev ise Arapçanın dil özelliklerini ve hükümlerini bilip onları yorumuna mutlaka yansıtmasıdır. Aksi takdirde anlam kay(dır)masına sebep olur!

⁴⁸ Geniş bilgi için bk. Dönmez, İbrahim Kafi, "Mubah", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 341-344.

⁴⁹ Ögüt, Salim, "Emir", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 120.

Bu çalışmanın yöntemi olarak da söz konusu edilecek ayetlerdeki emir formunun öncelikli olarak tefsirlerde hangi anlama geldiği, sonra da meallere nasıl yansıtıldığı mevcut meallerden hareketle tespit edilecektir.⁵⁰

KONUyla İLGİLİ AYETLER

I. Bakara 2/187: قَالَنَّ بِأَشْرُوهُنَّ وَابْتَعُوا مَا كَتَبَ اللهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّىٰ يَبَيِّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتُمُوا الصِّيَامَ إِلَى الْبَيْلِ

A. Tefsirler

Bazı tefsirlerde bu ayetin inişinden sonra, oruç gecelerinde kişinin hem eşiyle cinsel ilişkiye girmesine hem de gecenin karanlığı ile sabahın aydınlığı birbirinden ayırt edilinceye kadar yenilip içilebileceğine izin verildiği ifade edilmektedir. Bir başka ifadeyle kimi müfessirlerce bu ayetteki (وَابْتَعُوا) ve (وَكُلُوا وَاشْرَبُوا) emirler mutlak olarak yerine getirilmeyi değil, *ibâha*, yani yapılabilir oluşu ifade etmektedir.⁵¹

⁵⁰ Bu çalışma süresince 31 meal incelenmiş olup bunların listesi şöyledir: **1)** Elmalılı, *Kur'an-ı Kerim ve Meali Şerifi* (Haz. Ertuğrul Özalp), İst. 2000; **2)** H. B. Çantay, *Kur'an-ı Hakîm ve Meali Kerim*, İst. 1981; **3)** Ö. R. Doğrul, *Tanrı Buyruğu*, İst. 1980; **4)** H. Atay-Y. Kutluay, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, Ankara 1965; **5)** İ. H. İzmirli, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Ma'âni-i Kur'an)*, İst. 1977; **6)** H. Karakaya vd., *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, İst. 1986; **7)** A. Özek vd., *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Medine 1987; **8)** S. Ateş, *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meali*, İst. ts.; **9)** T. Koçyiğit-İ. Cerrahoğlu, *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, Ankara 1990; **10)** S. Yıldırım, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, İst. 1998; **11)** M. Hamidullah, *Aziz Kur'an* (çev. A. Hatip-M. Kanık), İst. 2000; **12)** Z. Kazıcı-N. Taylan, *Kur'an-ı Kerim Meali*, İst. 1993; **13)** Y. N. Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali*, İst. 1994; **14)** A. Bulaç, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, İst. ts.; **15)** M. Esed, *Kur'an Mesajı* (çev. C. Koytak-A. Ertürk), İst. 1999; **16)** E. Yüksel, *Mesaj: Kur'an Çevirisi*, İst. 2000; **17)** M. Çakır, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçesi*, Ankara ts.; **18)** Ö. Dumlu-H. Elmalı, *Ayet Ayet Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, İzmir 2003; **19)** H. Döndüren, *İnsanlığa Son Çağrı Kur'an-ı Kerim*, Ankara 2003; **20)** Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an Meali* (çev. D. Bulgur), Konya 2003; **21)** S. Akdemir, *Son Çağrı Kur'an*, Ankara 2004; **22)** H. Altuntaş-M. Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Ankara 2005; **23)** M. Z. Duman, *Beyânü'l-Hak*, Ankara 2006; **24)** H. Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara 2006-2008; **25)** A. Ünal, *Allah Kelamı Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, İzmir 2007; **26)** M. Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Ankara 2008; **27)** Y. Işıcık, *Kur'an Meali*, Konya 2008; **28)** A. Şener vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali*, İzmir 2008; **29)** M. Kısa, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*, Konya 2008; **30)** H. T. Feyizli, *Feyzû'l-Furkan Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*, İst. 2008; **31)** M. İslamoğlu, *Hayat Kitabı Kur'an*, İstanbul 2010.

⁵¹ İbn Kuteybe, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'an*, Beyrut 1978, s. 74; Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, Beyrut 2004, I, 139; Cassâs, Ebû Bekir, *Ahkâmü'l-Kur'an*,

B. Mealler

1. “Kadınlara yaklaşım / kadınlarınızla cinsel ilişkiye girin / eşlerinize yaklaşım” ve “yiyin için / yiyip için” şeklinde mutlak emir olarak çevirenler: Doğrul, İzmirli, Özek vd., Ateş, Altuntaş-Şahin, Dumlu-Elmalı, Duman,⁵² Yıldırım, Hamidullah, Bulaç, Y. N. Öztürk, Karaman vd.,⁵³ Döndüren, Akdemir, M. Öztürk, Feyizli ve İslâmoğlu.

2. “Onlara yaklaşabilir” ve “yiyip içebilirsiniz” şeklinde ibâha olarak çevirenler: Atay-Kutluay,⁵⁴ Koçyiğit-Cerrahoğlu, Esed, Yüksel, Çakır, Ünal, Kısa, Şener vd., Işıck.

Oruc tutulan günün gecesinde kişinin eşiyle ilişkiye girebileceğini ve gecenin karanlığı ile sabahın aydınlığının birbirinden ayırt edilinceye kadar yiyip içilebileceğini ifade eden Bakara 187. ayeti Elmalılı'nın son derece yerinde tespitiyle söyleyecek olursak “بَاشِرُوهُنَّ” emri “وَكُلُوا وَاشْرَبُوا” gibi *ibâha* için olup böyle olmasında ittifak vardır. Yani eşinizle cinsel ilişkide bulunun demek, cinsel ilişkiye girebilirsiniz, demektir.⁵⁵ Eğer ilişki mutlak emir olsaydı her müslümanın bu emre mutlak olarak itaat etmesi gerekirdi. İtaat etmeyen günah işlemiş sayılırdı. Oysaki mübaşeret fiilini yapıp yapmama eşlerin, yiyip içme ise kişilerin tercihine bırakılmıştır, zira bu gibi hususlar insan iradesi, psikolojik durumu ile çok yakından ilintilidir; emirlerin delaleti de böyledir.⁵⁶ Fıkıh metodolojisinin genel anlayışına göre de yasaktan sonra gelen emir, vücut ve nedb değil, *ibâha* ifade eder.⁵⁷

Beyrut 1993, I, 313-314; Neseî, I, 96; Ebû Hayyân, II, 82; Kâsımî, I, 453, 455; Reşid Rıza, Muhammed, *Menâr*, Kahire 1947, II, 177-178; İbn Âşûr, II, 183; Tabersî, Ebû Ali el-Fadl b. Hasen, *Mecmeu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut 1997, II, 17; Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1982, I, 671; Koçyiğit, Talat-Cerrahoğlu, İsmail, *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, Ankara 1990, I, 347. Ayrıca bk. Râzî, II, 271; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, İstanbul 1984, I, 319-320; Âlûsî, I, 462-463.

⁵² “Artık onlara yaklaşıp Allah'ın size yazdığı şeyi arzu edebilirsiniz” şeklinde doğru çevrilmişken “وَكُلُوا وَاشْرَبُوا” emirleri “yeyin, için” şeklinde mutlak emir olarak çevrilmiştir. Duman, III, 65.

⁵³ Tefsir kısmında “isteyenin ramazan gecesinde eşiyle cinsi temasta bulunabileceği” açıklamasıyla mealde mutlak olarak çevrilen emrin böylece *ibâha* ifade ettiği belirtilmiştir. Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara 2007, I, 286.

⁵⁴ “وَكُلُوا وَاشْرَبُوا” emirleri ise “yiyin için” şeklinde mutlak emir olarak çevrilmiştir.

⁵⁵ Elmalılı, I, 671.

⁵⁶ Koçyiğit-Cerrahoğlu, I, 347.

⁵⁷ Cassâs, I, 314.

Yukarıda da geçtiği üzere birçok tefsirde söz konusu emirlerin *ibâha* anlamında olduğu vurgulanmasına rağmen meal hazırlayanların çoğunluğu emrin *ibâha* anlamını hiç dikkate almadan mutlak emir olarak çevirmişlerdir ki, bu çeviri şekli hem dil kurallarına hem de kullanıma aykırıdır.

Ayrıca bu bağlamda Hz. Peygamber'in sahura kalkılmasını tavsiye ettiğini⁵⁸ hatırlatmakta fayda vardır. Değilse oruç tutacak herkesin mutlaka sahurda bir şey yiyip içmesi zorunlu olurdu.

Ayetin doğru çevirisi şöyle olabilirdi: "... Bundan böyle oruçlu geçirdiğiniz günün gecesinde eşlerinizle ilişkiye girebilir ve Allah'ın sizin için takdir buyurduğu neslin arayışı içinde olabilirsiniz. Gecenin karanlığı ile sabahın aydınlığı ayırt edinceye kadar yiyip içebilirsiniz. Ardından o gün akşama kadar oruç tutun..."

II. Bakara 2/222: فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ

A. Tefsirler

Ayetteki "فَأْتُوهُنَّ" emir siygası kimi müfessirlerce mutlak emir olmayıp *ibâha*, yani âdetleri sona erip temizlendikleri vakit kişinin eşyle cinsel ilişkiye girebileceği şeklinde ifade edilmektedir.⁵⁹

B. Mealler

1. "Onlara yaklaşın / Onlarla cinsel ilişkiye girin" şeklinde mutlak emir olarak çevirenler: Elmalılı, Çantay, Doğrul, Atay-Kutluay, İzmirli, Ateş, Özek vd., Yıldırım, Koçyiğit-Cerrahoğlu, Akdemir, Bulaç, Hamidullah, Altuntaş-Şahin, Karaman vd., Esed, Yüksel, Dumlu-Elmalı, Y. N. Öztürk, Döndüren, Şener vd., Duman, M. Öztürk, Işıcık, Feyizli ve İslâmoğlu.

2. "Onlara yaklaşabilirsiniz / onlarla birlikte olabilirsiniz" şeklinde *ibâha* olarak çevirenler: Ünal, Çakır ve Kısa.

Âdetleri sona erip temizlendikleri vakte kadar kendileriyle cinsel ilişkiye girilmesini yasaklayan, ancak temizlenmelerinden sonra onlarla Allah'ın izin verdiği şekilde ilişkiye girilebileceğini bildiren Bakara 222. ayetindeki "فَأْتُوهُنَّ" emrinin birçok müfessirce *ibâha* anlamında olduğu belirtilmesine rağmen meal-lerin birkaçı hariç, çoğunluğunda emrin bu anlamına dikkat etmeden anlamlandırılmıştır. Buna göre eşler temizlenir temizlenmez bu ilişkinin yapılması gerekmektedir. Oysa bu ilişki tamamen eşlerin isteği ile olabilecek bir durumdur.⁶⁰

⁵⁸ Buhârî, "Savm", 20; Nesâî, "Sıyâm", 18-19, 24; Tirmizî, "Savm", 17.

⁵⁹ Taberî, I, 398; Mâtürîdî, V, 132; Cassâs, I, 479; İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, Beyrut 2001, I, 299; Kurtubî, III, 60; İbn Kesîr, I, 380; Ebû Hayyân, II, 270; Âlûsî, I, 517; İbn Âşûr, II, 369; Tabersî, II, 67.

⁶⁰ Mâtürîdî, V, 132.

Mesele dilbilim yanında fıkıh usulü açısından da değerlendirilecek olursa, genel ve yaygın anlayışa göre de yasaktan/nehiyden sonra gelen emir mutlak vücbu değil, *ibâha* anlamını ifade etmektedir.⁶¹

Ayetin doğru çevirisi şöyle olabilirdi: "...Temizlenmelerinden sonra eşlerinizle Allah'ın izin verdiği şekilde cinsel ilişkiye girebilirsiniz. Allah içtenlikle tövbe edenleri ve temiz olanları sever."

III. Nisa 4/3: وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مِمَّا مَلَئْتُمْ وَأَنْتُمْ وَرَبَّاعٍ

A. Tefsirler

Ayetteki "فَانكِحُوا" emri kimi müfessirlerce mutlak emir olmayıp isteğe bağlı oluşu, yani *ibâhalığı* ifade etmektedir.⁶²

B. Mealler

1. "Evlenin / *nikâh edin / nikâhlayın*" şeklinde mutlak emir olarak çevirenler: Çantay, İzmirli, Yıldırım, Esed, Hamidullah, Kazıcı-Taylan, Y. N. Öztürk, Bulaç, Döndüren, Akdemir, Kısa, M. Öztürk, Işıcık, Mevdûdî, Karaman vd., Feyizli ve İslâmoğlu.

2. "Evlenebilirsiniz" şeklinde *ibâha* olarak çevirenler: Atay-Kutluay, Karakaya vd., Yüksel, Çakır, Dumlu-Elmalı, Şener vd., Ünal ve Duman.⁶³

Elmalılı,⁶⁴ Doğrul,⁶⁵ Ateş,⁶⁶ Özek vd.,⁶⁷ Koçyiğit-Cerrahoğlu⁶⁸ ve Altuntaş-Şahin'nin⁶⁹ meallerinde mutlak emir olarak çevrilmişse de gerek tefsir kısmında

⁶¹ Cassâs, I, 479; İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Beyrut, ts., I, 172; Mâtürîdî, II, 7.

⁶² Cassâs, II, 80; İbn Kesîr, II, 182; Seâlebî, Abdurrahman b. Muhammed Ebû Zeyd, *Cevâhirü'l-Hisân fi Tefsiri'l-Kur'an*, Beyrut, ts., I, 348; Sâbûnî, Muhammed Ali, *Revâiu'l-Beyân Tefsîru Ayâtü'l-Ahkâm mine'l-Kur'an*, İstanbul, ts., I, 425; Elmalılı, II, 1290; Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1989, II, 197-198. Ayrıca bk. Âlûsî, II, 402; Tabersî, III, 13.

⁶³ Ancak tefsirinde "evlensin demektir" denilerek mutlak emir olduğu izlenimi verilmiştir. Duman, III, 219.

⁶⁴ Tefsir kısmında, "evlenin/nikâhlayın" emrinin esas itibariyle sadece bir müsaade ve *ibâha*, haksızlık yapma durumunda ise mekruh olduğuna kuşku yoktur, açıklamasına yer verilmiştir. Elmalılı, II, 1290.

⁶⁵ Düşülen dipnotta, "Bu ayet, bir takım şartlar içinde, birden fazla kadınla evlenmeye cevaz veriyor, fakat birkaç zevce almayı emretmiyor (...). Bir kaide değil, bir istisnadır." açıklamasına yer verilerek söz konusu emrin mutlaklık ifade etmediği ifade edilmektedir. Doğrul, s. 117.

⁶⁶ Tefsirde "buradaki 'evleniniz' emri, vücbu değil, *ibâha* ifade eder" açıklamasına yer verilerek mealdeki anlama açıklık getirilmiştir. Ateş, II, 197.

gerekse düşülen dipnotlarda söz konusu evliliğin bir ruhsat ve izin olduğu açıklamasına yer verilerek emrin *ibâha* anlamında olduğu vurgulanmıştır.

Teaddüd-i zevcât konusunun ele alındığı, himayeleri altında bulunan yetim kızlar ve dul kadınlarla evlilik yapılması söz konusu olduğunda hakları çiğnenmekten endişe edildiğinde, dünyada evlenilecek kadın tükenmediğine göre, onlarla değil, hoşça giden diğer kadınlardan biriyle evlenilmesi, hatta ikisi, üçü ve dördü ile evlenilebileceğine izin veren Nisâ 3. ayetindeki “فَانكُحُوا” emri pek çok meal yazarı tarafından “evlenin/nikahlayın” tarzında emrin ilk akla gelen vücut anlamıyla çevrilmiştir. Bu çeviriye göre herkesin en az iki hanımla evlenmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Oysaki yukarıda da geçtiği üzere, birçok müfessirin de dikkat çektiği gibi ayetteki emir ruhsat bildirmektedir. Ayetin maksadı kaç kadın alınacağını belirtmek değil, yetimlere zulmü önlemek için başka kadınlarla evlenme yolunu göstermektir. Ayet mutlaka şu kadar kadınla evlenmeyi emretmiyor, ancak zaruret halinde buna izin veriyor. Bu izni de, alınacak eşler arasında adil davranma şartına bağlıyor.⁷⁰

Söz konusu emir ifadesini “evlenebilirsiniz / nikâhlayabilirsiniz” şeklinde çevirenler Kur’an’ın ruhuna uygun olarak isabetli çevirmişlerdir. Ayette “ikisi, üçü ve dördü ile...” şeklinde seçenek sunulduğu için söz konusu emir mutlaka değil, ruhsatı, izni ifade eder. Nitekim Kâdî Ebu Ya’lâ ayetteki atıf “vav”larının *ibâha* olduğunu belirterek⁷¹ bunun bir ruhsat olduğunu ifade etmektedir. Aslında ayetteki emrin vücut değil, *ibâha* ifade ettiğine ilişkin karine, ayetin devamından da anlaşılmaktadır: “Ama eğer eşler arasında adaleti yerine getir(e)meyeceğinizden endişe ederseniz, o zaman sadece bir kadınla (...) yetinin.” Ayette “bir kadınla yetinin” ifadesine yer verilmesi atıfta bulunulan emrin *ibâha* oluşunu açık-seçik olarak dile getirmektedir. Aksi takdirde ayette ona yer verilmezdi, diye düşünüyoruz.

Ayetin doğru çevirisi şöyle olabilirdi: “Himayeniz altında bulunan yetim kızlarla evlilik yapmanız söz konusu olduğunda haklarını çiğnenmekten endişe ederseniz,

⁶⁷ İzahında ise bunun bir izin olduğu ifade edilmektedir. *Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Medine 1987, s. 76.

⁶⁸ Ancak tefsirde bunun bir ruhsat olduğu ifade edilmektedir. Koçyiğit-Cerrahoğlu, II, 334-336.

⁶⁹ Ancak dipnot düşülerek “nikahlayın” emri, gereklilik anlamı değil, ruhsat ve cevaz anlamı taşımaktadır.” denilerek bunun bir kural değil, gerektiğinde başvurulacak istisnai bir durum olduğu açıklamasına yer verilmiştir. *Kur’an-ı Kerim Meâli*, Ankara 2005, s. 76 (2. dipnot).

⁷⁰ Elmalılı, II, 1290; Derveze, İzzet, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, Beyrut 2000, VIII, 14, 17-18; Ateş, II, 197-198.

⁷¹ İbnü'l-Cevzî, II, 8.

onlarla değil, hoşunuza giden diğer kadınlardan biriyle evlenin. Hatta ikişer, üçer, dörder kadımla **evlenebilirsiniz...**"

IV. Nisâ 4/4: وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدَقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبْنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا

A. Tefsirler

Ayet, tefsirlerde, erkeklerin evlenecekleri hanımlarına bir hak ve aynı zamanda bir bağış olarak gönül hoşluğuyla vermeleri emredilen mehirleri, eşleri aldıkları bu mehrin eğer bir kısmını gönül rızasıyla kocalarına bağışarlarsa onu içlerine sindire sindire yiyebileceklerini ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle ayetteki "فَكُلُوهُ" emrinin mutlak bağlayıcı bir emir olmayıp *ibâha* ifade ettiği hatta "afiyetle" kelimesinin *ibâhada* aşırılığı (mübalağa) dile getirdiği belirtilmektedir.⁷²

B. Mealler

1. "Gönül rahatlığıyla faydalanın / afiyetle yiyin / onu içinize sine sine harcayın" şeklinde mutlak emir olarak çevirenler: Elmalılı, Çantay, Doğrul, İzmirli, Atay-Kutluay, Yıldırım, Ateş, Esed, Hamidullah, Karakaya vd., Kazıcı-Taylan, Y. N. Öztürk, Bulaç, Akdemir, Döndüren, Dumlu-Elmalı, M. Öztürk, Işıcık, Mevdûdî, Karaman vd., Özek vd., Koçyiğit-Cerrahoğlu, Altuntaş-Şahin, Duman, Şener vd., Feyizli ve İslâmoğlu.

2. "Harcayabilirsiniz / yiyebilirsiniz" şeklinde *ibâha* olarak çevirenler: Yüksel, Çakır, Ünal ve Kısa.

Eşleri tarafından aldıkları mehrin bir kısmını gönül rızasıyla kocalarına bağışladıkları takdirde kocaların onu afiyetle yiyebileceklerini ifade eden Nisâ 4. ayetteki "فَكُلُوهُ" emrinin dilsel analizlere ağırlık veren müfessirlerce *ibâha* anlamında olduğu belirtilmiştir. Buna karşın çok az sayıdaki meal yazarı bu dilsel kullanımı dikkate alabilmiştir. Diğerlerinin çevirisi ise, mehrin mutlaka yenilmesi veya harcanması zorunlu imiş gibi bir anlam içermektedir. Hâlbuki yeme-içme, harcama kişinin tercihiyle ilişkili bir durumdur. İsterse yer, harcar; istemezse yemeyebilir, harcamayabilir. Ayet, verildiği takdirde mehrin kullanılabilceğini, yenilebileceğini anlatmaktadır.

Ayetin doğru çevirisi şöyle olabilirdi: "...Eğer onlar aldıkları mehrin bir kısmını gönül rızasıyla size bağışarlarsa onu afiyetle **yyiyebilirsiniz.**"

V. Mâide 5/2: وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا

⁷² Cassâs, II, 86; Zemahşerî, I, 471; Râzî, III, 493; Nesefî, I, 207; Ebû Hayyân, III, 235.

A. Tefsirler

İhramdan çıktıktan sonra karada yaşayan hayvanların avlanmalarına ilişkin olarak müfessirlerin hemen tamamına yakını ayetteki “فَاصْطَادُوا” emrinin mutlaka yerine getirilmesi gereken bağlayıcı bir emir olmadığını, bir başka ifadeyle dileyenin avlanabileceğini (*ibâha*) ifade etmektedirler.⁷³ Hatta buradaki *ibâhanın* icma olduğu belirtilmektedir.⁷⁴

B. Mealler

1. “Avlanın” şeklinde mutlak emir olarak çevirenler: Doğrul, Akdemir, Y. N. Öztürk ve İslamoğlu.

2. “Avlanabilirsiniz / (isterseniz) avlanın” şeklinde *ibâha* olarak çevirenler: Elmalılı, Çantay, İzmirli, Atay-Kutluay, Kazıcı-Taylan, Ateş, Yıldırım, Karakaya vd., Bulaç, Yüksel, Esed, Hamidullah, Özek vd., Çakır, Dumlu-Elmalı, Döndüren, Altuntaş-Şahin, Şener vd., Ünal, Kısa, Mevdûdî, Karaman vd., Duman, M. Öztürk, Işıcık ve Feyizli.

Kâbe’yi ziyaret amacıyla ihrama girildiğinde -deniz avı hariç- avlanmayı yasaklayan fakat hac ibadetleri bitirilip ihramdan çıkıldıktan sonra Harem bölgesi dışında isteyen avlanabileceği ifade edilen Mâide 2. ayetindeki “فَاصْطَادُوا” emrinin *ibâha* anlamına geldiği hususunda tefsirlerle mealler arasında neredeyse tam bir uyum göze çarpmaktadır. Bunun böyle olmasının nedenini, gerek belagat, gerek tefsir ve gerekse fıkıh usulü kaynaklarında *ibâha* konusuna en çok örnek gösterilen ayetlerin başında gelmiş olduğuna bağlayabiliriz.

Söz konusu ifadenin meallerin tefsirlerle uyumlu olduğu açıkça görülmektedir. İncelediğimiz mealler içinde sadece Doğrul, Akdemir ve Y. N. Öztürk’ün meallerinde atıfta bulunan emir siygası mutlak emir olarak çevrilmiştir. Dolayısıyla bu üçü hariç diğer bütün meallerin bu ayete ilişkin çevirilerinde başarılı olduklarını söylemeliyiz.

Pek çok mealde yapıldığı gibi ayetin doğru çevirisi şöyle yapılabilirdi: “...İhramdan çıktığınızda **avlanabilirsiniz**...”

VI. Cum’a 62/10: فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ

⁷³ İbn Kuteybe, *Tefsîru Garîbi'l-Kur’an*, s. 139; Taberî, IV, 401-402; Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm es-Seriyy, *Meâni'l-Kur’an ve l-râbuh*, Beyrut 1988, II, 143; Mâtürîdî, II, 7; Cassâs, II, 428; Beğavî, II, 211; Zemahşerî, I, 602; İbnü'l-Arabî, II, 536; İbn Atiyye, II, 148; Râzî, IV, 282; Beyzâvî, I, 254; Kurtubî, VI, 31; Neseî, I, 269; Hâzin, II, 211-212; Ebû Hayyân, III, 588; Mahallî-Suyûtî, *Celâleyn*, İstanbul, ts., I, 96; Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, Beyrut 1994, III, 4; Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*, İstanbul 1389, III, 339; Âlûsî, III, 229; İbn Âşûr, IV, 85; Tabersî, III, 201; Şenkitî, Muhammed Emin *Advâu'l-Beyân*, Mekke 1426, II, 5-6.

⁷⁴ İbn Atiyye, II, 148; Ebû Hayyân, III, 588.

A. Tefsirler

Ayetteki “فَانْتَبِرُوا” ve “وَابْتَغُوا” emir siygalarının birçok tefsirde mutlaka yerine getirilmesinin zorunlu bir şey olmadığı, bir başka ifadeyle *ibâha* olduğu ifade edilmektedir. Yani Cuma namazı kılındıktan sonra herkesin hemen camiden/mescitten çıkmasının zorunlu olmayıp Allah'ın verdiği bir izin olduğu hemen bütün müfessirlerce dile getirilmektedir. Ayrıca söz konusu ayet *ibâha* konusunda atıfta bulunulan yegâne ayetlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁵ Buna göre isteyenin camiden çıkabileceği, istemeyenin de camide/mescitte kalıp ibadet etmek, tefekkür etmek, zikir ile meşgul olmak ve ilmî faaliyetlerde bulunmak gibi işleri de yapabileceği ifade edilmiş olmaktadır. Namazdan sonra insanın mutlaka ticaret yapması gerekir diye bir şey söz konusu değildir.⁷⁶

Ayetin devamındaki “وَابْتَغُوا” cümlesindeki emir sıygası da aynı şekilde *ibâha* anlamında olduğu belirtilmektedir.⁷⁷

B. Mealler

1. “Yeryüzüne dağılarak Allah'ın lütfundan aramaya devam edin / tekrar dağılıp rızkınızı arayın / yeryüzüne dağılın ve nasibinizi arayın / gidip rızkınızı arayın” şeklinde mutlak emir olarak çevirenler: Elmalılı,⁷⁸ Doğrul, Atay-Kutluay, İzmirli, Yıldırım, Kazıcı-Taylan, Ateş,⁷⁹ Hamidullah, Özek vd., Yüksel, Bulaç, Mevdudi, Y. N. Öztürk, Altuntaş-Şahin, Akdemir, Esed,⁸⁰ Dumlu-Elmalı, Döndüren, Kararman vd., M. Öztürk, Işıcık, Şener vd., Karakaya vd., Çakır, Kısa, Duman, Feyizli ve İslâmoğlu.

⁷⁵ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, Beyrut 2003, III, 361; Ferrâ, III, 157; İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkilî'l-Kur'an*, s. 280; Taberî, XII, 96-97; Zeccâc, V, 172; Mâtürîdî, V, 131, 132; Cassâs, III, 672; Mâverîdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Beyrut, ts., II, 7-8; İbnü'l-Cevzî, VIII, 55; İbn Atiyye, V, 309; Râzî, X, 542; Kurtubî, XVII, 71; Neseî, IV, 256; Ebû Hayyân, VIII, 374; Mahallî-Suyûtî, II, 223; İbn Aşûr, XIII, 227; Tabersî, X, 10; Elmalılı, VII, 4991; Ateş, IX, 440; el-Âkûb, s. 254.

⁷⁶ Zeccâc, V, 172; Ebu Hayyân, VIII, 374.

⁷⁷ Cassâs, III, 672; Beğavî, VI, 197; İbn Atiyye, V, 309; Râzî, X, 542-543; Hâzin, VI, 197; Elmalılı, VII, 4991.

⁷⁸ Tefsirde “namaz tamamlandı mı, dağılabilir, alış-veriş yapabilir, ziyarete gidebilir, istirahat edebilirsiniz” şeklinde izah yapılarak *ibâha* oluşuna dikkat çekilmiştir. Elmalılı, VII, 4990.

⁷⁹ Tefsirde, “dileyen çıkar, dileyen mescidde oturur zikir ve fikrine devam edebilir” denilerek emrin bir ruhsat, yani *ibâha* olduğu ifade edilmektedir. Ateş, IX, 440.

⁸⁰ Ancak düşülen dipnotta “vaktinizi dünyevi kazançlara ayırabilirsiniz” denilerek doğru anlama işaret edilmiştir. Esed, III, 1149 (11. dipnot).

2. “Yeryüzüne yayılabilir ve rızınızı temine çalışabilirsiniz” şeklinde *ibâha* olarak çeviren(ler): Ünal.

Cuma namazı kılındıktan sonra isteyen işine gücüne gitmesini, isteyen de camide kalıp ilim, ibadet, zikir vb. işlerle meşgul olabileceğini ifade eden Cum’a 10. ayetteki “فَاتَّقُوا” emrinin *ibâha* anlamında olduğuna ilgili eserlerde sıkça atıfta bulunmaktadır. Ayetin devamında yer alan “وَابْتَغُوا” emri de aynı anlama gelmektedir. Nitekim hem pek çok müfessir tarafından emirlerin *ibâha* anlamında olduğu hem de *ibâha* konusunun işlendiği yerlerde en çok atıfta bulunan ayetlerden biridir.⁸¹

Ayetteki “dağılın” emri bir ruhsattır. Başka bir ifadeyle dışarı çıkabilirsiniz, Allah’ın lütfü ve keremini arayabilirsiniz, işlerinizi görebilirsiniz, demektir. Yoksa mutlaka mescitten/ camiden çıkıp gitmeyi gerektirmez. Dileyen çıkar, dileyen mescitte oturup ibadetine, fikrine devam edebilir.⁸²

“Allah’ın lütfundan talep etmek” gerek ticaret gibi maddî gerekse ilim, ziyaret, ibadet gibi manevî kazanımlar da olabilir. Nitekim sahabe dönemi tefsir otoritelerinden olan İbn Abbâs’ın, “Dünya talebine dair bir şey ile emrolunmadılar, buna karşın hasta ziyaret etmek, cenazeye katılmak, Allah için din kardeşini ziyaret etmek gibi hususlarla emredildiler.” görüşü kazancın manevî boyutunu destekler niteliktedir.⁸³

Hem müfessirlerin görüşü hem de Usul-i Fıkıh kaidesi gereğince atıfta bulunan emirlerin *ibâha*, yani ruhsat, izin bildirdiği aşikâr iken incelediğimiz mealler içinde ayetin ruhuna ve dil kurallarına uygun olarak çevrilen meal sadece Ünal’ın çevirisidir.

Ayetin doğru çevirisi şöyle yapılabilir: “*Namaz sona erince işinize gücünüze gidip Allah’ın lütfundan rızınızı arayabilirsiniz...*”

Sonuç

1. Güncel bir problem olarak tartışılan “Kur’an’ın doğru anlaşılması” konusunda yapılan yanlışlıklardan biri, Kur’an’ın dilsel anlatımının gerçek anlamda kavranılmamasıdır. Bu hususta gerekli titizlik gösterilmeden Kur’an ayetlerine anlamlar yüklenilmektedir. Bu da hem Allah’ın muradına hem de dilin kullanımına aykırı olmaktadır. Temelde Kur’an lafızlarının ötesindeki maksadı anlayıp keşfedebilmek de çoğu kere ayetlerin dil özelliklerini ve üslu-

⁸¹ Bk. Mâtürîdî, II, 7.

⁸² Taberî, XII, 97; Ateş, IX, 440.

⁸³ Zemahşerî, IV, 536; Elmalılı, VII, 4990-4991. Ayrıca bk. Nesefî, IV, 256.

bunu inceleme ve bilmeden geçer. Dolayısıyla Kur'an'da emir siygalarının *ibâha* anlamının bu açıdan ihmal edilmiş olduğunu düşünüyoruz.

2. Arapçanın bütün dil özelliklerini bünyesinde barındıran Kur'an-ı Kerim'in dilsel bir metin oluşu asla gözden ırak tutulmamalıdır. Meal yazarları tarafından bu konunun titizlikle üzerinde durulduğu söylenemez. Zira Kur'an dili olan Arapça'da inşa cümlelerden emir siygasının sadece "vücub" anlamı yoktur. Bunun yanı sıra emir, dış karinelerle tespit edilen pek çok anlama gelmektedir. Nitekim başta gramer ve belagat kitapları olmak üzere fıkıh usulüne ilişkin eserlerde bu konu örnekleriyle ele alınarak emir siygasının çeşitli anlamlara geldiği tespit edilmiştir. Dilin doğası gereği kelime, emir formatında kullanılmakla beraber anlamı farklılık arz etmektedir. Nitekim müfessirler yer yer emir siygasının bu anlamına dikkat çekmişlerdir. Böyle olmakla beraber, çoğunluk itibarıyla meal yazarlarının bu hususa gerekli önemi vermediklerini söylemeliyiz.

3. Verdiğimiz örneklerden hareketle söyleyecek olursak -Mâide 2. ayeti hariç- tefsirlerle meallerin paralellik arz ettiği söylenemez. Tabi bu, tefsirlerdeki her bilginin, rivayetin, yorumun doğru olduğu anlamına gelmez. Ancak, tefsirlerde dilsel çözümlenmeler önemli bir yer tutması hasebiyle en azından oralara bakılma ihtiyacı hissedilmelidir. Bir başka ifadeyle meal hazırlanırken başta tefsirler olmak üzere ilgili disiplinlerden yeterince yararlanılmadığı izlenimini vermektedir.

4. Mantıksal kurguların yetersizliğinden de söz edilebilir. Çünkü bahse konu edilen ayetler meallerde "vücub" olarak çevrildiğinde "namaz kılın" emri gibi bağlayıcı olmalıdır ve mutlaka müminler tarafından hemen yerine getirilmesi gerekir. Değilse müminler söz konusu emri yerine getirmediği için "günah" işliyor demektir. Oysa ayetler üzerinde iyice düşünüldüğünde oradaki emir siygalarının bir izin, bir ruhsat, kişilerin isteğine bağlı olduğu rahatlıkla anlaşılacaktır, zira sözün akışı ve bağlam bunu çağrıştırmaktadır.

5. Kur'an, inanç, ibadet, ahlâk ve muâmelata ilişkin hükümleri açıklarken tek düze bir anlam/üslup kullanmamıştır. İslam âlimlerinin nasları anlayıp onlardan hüküm çıkarmada, kelime, kavram, terim ve cümlelerin dilsel yapılarına büyük önem verdikleri bilinmektedir. Zira hükümler anlamlarına göre inşa edilmektedir. Gerek tefsirlerde ve gerekse fıkıh usulünde bu hususa dikkat çekildiği hâlde mevcut meallerin bu konuya gerekli önemi verdikleri söylenebilir.

6. Meallerin yöntemsizliklerinden bahsetmek de mümkündür. Dilbilim açısından aynı konu olmakla beraber, aynı konumdaki emir siygalarna aynı anlam verilmemektedir. Örneğin Mâide 2. ayetindeki “فَاصْطَبُوا” emrine “avlanabilirsiniz” anlamı verilirken aynı dilsel özellik ve bağlamda yer alan Cum’a 10. ayetindeki “فَانتَبِرُوا” emrine “hemen” kelimesi de ilave edilerek “hemen dağılın” şeklinde anlam verilmektedir. Yukarıda da geçtiği üzere emrin *ibâha* anlamına atıfta bulunan her müfessir çaprazlama olarak bu ayetlere dikkat çekmektedirler.

KAYNAKÇA

- Akdemir, Hikmet, *Belağat Terimleri Ansiklopedisi*, İzmir 1999.
- Akdemir, Salih, *Son Çağrı Kur’an*, Ankara 2004.
- Âkûb, İsa Ali, *el-Mufasssal fî Ulûmi’l-Belâgati’l-Arabîyye*, Dubâi 1996.
- Âlûsî, Şihabüddîn, *Rûhu’l-Meânî*, Beyrut 1994.
- Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, İstanbul 1988.
- Ateş, Süleyman, *Kur’an-ı Kerim ve Yüce Meali*, İstanbul, ts.
-----, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1989.
- Atîk, Abdülazîz, *İlmü’l-Meânî Beyân Bedî’*, yy. ts.
- Bâbertî, Mahmud b. Ahmed, *Şerhu’t-Telhîs*, Trablus 1983.
- Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne, *Meâlimü’t-Tenzîl*, Beyrut 1995.
- Beyzâvî, Abdullah b. Ömer, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, Beyrut 1988.
- Bilgegil, M. Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (1 Belâgat)*, Ankara 1980.
- Bulaç, Ali, *Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, İstanbul, ts.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Rûhu’l-Beyân*, İstanbul 1389.
- Cârım, Ali-Emin, Mustafa, *el-Belâğatü’l-Vâdiha*, İstanbul 1984.
- Cassâs, Ebûbekir, *Ahkâmu’l-Kur’an*, Beyrut 1993.
- Çakır, Mehmet, *Kur’an-ı Kerim ve Türkçesi*, Ankara, ts.
- Çantay, Hasan Basri, *Kur’an-ı Hakîm ve Meal-i Kerim*, İstanbul 1981.
- Derzeze, İzzet, *et-Tefsîrü’l-Hadîs*, Beyrut 2000.
- Doğrul, Ö. Rıza, *Tanrı Buyruğu*, İstanbul 1980.
- Döndüren, Hamdi, *İnsanlığa Son Çağrı Kur’an-ı Kerim*, Ankara 2003.
- Dönmez, İbrahim Kafi, “Mubah”, *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 341-344.
- Duman, M. Zeki, *Beyanü’l-Hak*, Ankara 2006.
- Dumlu, Ömer-Elmalı, Hüseyin, *Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, İzmir 2003.

- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf, *el-Bahru'l-Muhît*, Beyrut 2002.
- Ebu Zehra, Muhammed, *İslâm Hukuku Metodolojisi*, (tür. A. Şener), Ankara 1986.
- Ebussuûd, Muhammed, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, Beyrut 1994.
- Ebü'l-Bekâ, Eyyüb b. Mûsâ, *el-Külliyât*, Beyrut 1993.
- Elmalılı, M. Hamdi, Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1982.
- , *Kur'an-ı Kerim ve Meali Şerifi* (Haz. Ertuğrul Özalp), İstanbul 2000.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir* (çev. C. Koçtak-A. Ertürk), İstanbul 1999.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyya, *Meâni'l-Kur'an*, Beyrut 1983.
- Feyzli, H. Tahsin, *Feyzü'l-Furkan Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*, İstanbul 2008.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed, *Mustasfâ (İslâm Hukuk Metodolojisi)*, (ter. Yunus Apaydın), İstanbul 2006.
- Görgün, Tahsin, "İnşâ [Dil Bilimi Terimi Olarak İnşâ]", *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 339.
- Altuntaş, Halil-Şahin, Muzaffer, *Kur'an-ı Kerim Meali*, Ankara 2005.
- Atay, Hüseyin-Kutluay, Yaşar, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, Ankara 1965.
- Hallâf, Abdülvahhâb, *İlmü Usûli'l-Fıkıh*, İstanbul 1984.
- Hamidullah, Muhammed, *Aziz Kur'an* (çev. A. Hatip-M. Kanık), İstanbul 2000.
- Hâzin, Ali b. Muhammed, *Lübâbü't-Te'vîl*, Beyrut 1995.
- İşıcık, Yusuf, *Kur'an Meali*, Konya 2008.
- İbn Âşûr, Muhammed b. Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus, ts.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed, *el-Muharrerü'l-Vecîz*, Beyrut 2001.
- İbn Haldûn, Abdurrahman, *Mukaddime*, Kahire, ts.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, İstanbul 1984.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed, *Te'vîlü Müşkili'l-Kur'an*, Beyrut, ts.
- , *Tefsîru Garîbi'l-Kur'an*, Beyrut 1978.
- İbnü'l-Arabî, Muhammed b. Abdullah, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Beyrut, ts.
- İbnü'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali, *Zâdü'l-Mesîr*, Beyrut 2002.
- İslâmoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an*, İstanbul 2010.
- İzmirli, İ. Hakkı, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı (Ma'âni-i Kur'an)*, İstanbul 1977.
- Karakaya, Hasan vd., *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali*, İstanbul 1986.

- Karaman, Hayreddin vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara 2006-2008.
- Karaman, Hayreddin, *Fıkıh Usulü*, İstanbul 1967.
- Kâsımî, Cemâleddîn, *Mehâsinü't-Te'vîl*, yy., 1957.
- Kazıcı, Ziya-Taylan, Necip, *Kur'an-ı Kerim Meali*, İstanbul 1993.
- Kazvînî, Hatib, *Telhîsü'l-Miftâh*, İstanbul, ts.
- Kısa, Musa, *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*, Konya 2008.
- Koca, Ferhat, "Mendup", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 128-130.
- Koçyiğit, Talat-Cerrahoğlu, İsmail, *Kur'an-ı Kerim Meal ve Tefsiri*, Ankara 1990.
- Kurtubî, Ebû Abdullah, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut 1996.
- Mahallî, Celâleddîn-Suyûtî, Celâleddîn, *Tefsîru'l-Celâleyn*, İstanbul, ts.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, Beyrut 2004.
- Mâverdî, Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Beyrut, ts.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'an Meali* (çev. D. Bulgur), Konya 2003.
- Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, Beyrut 2003.
- Nesefî, Abdullah b. Ahmed, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, İstanbul 1984.
- Öğüt, Salim, "Emir", *DİA*, İstanbul 1995, XI, 120.
- Özek, Ali vd., *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meâli*, Medine 1987.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Ankara 2008.
- Öztürk, Y. Nuri, *Kur'an-ı Kerim Meali*, İstanbul 1994.
- Râzî, Fahreddîn, *Mefâtihu'l-Gayb*, Beyrut 1997.
- Reşid Rıza, Muhammed, *Menâr*, Kahire 1947.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Beyrut 1981.
- , *Revâiu'l-Beyân Tefsîru Ayâti'l-Ahkâm mine'l-Kur'an*, İst. ts.
- Seâlebî, Abdurrahman b. Muhammed Ebû Zeyd, *Cevâhirü'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'an*, Beyrut, ts.
- Suyûtî, Celâleddîn, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an*, İstanbul 1978.
- Taşköprüzâde, Ahmed b. Mustafa Efendi, *Mevzûâtü'l-Ulûm*, Beyrut, ts.
- Şa'ban, Zekiyyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları* (ter. İ. Kafi Dönmez), Ankara 1990.
- Şener, Abdülkadir vd., *Yüce Kur'an ve Açıklamalı-Yorumlu Meali*, İzmir 2008.
- Şenkî, Muhammed Emin, *Advâu'l-Beyân*, Mekke 1426.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'an*, Beyrut 1992.
- Tabersî, Ebû Ali, *Mecmeu'l-Beyân*, Beyrut 1997.

- Taftazânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer, *Şerhu'l-Muhtasar*, yy. 1349.
- Tehânevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn*, Beyrut 1996.
- Ünal, Ali, *Allah Kelamı Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, İzmir 2007.
- Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, İstanbul 1998.
- Yüksel, Edip, *Mesaj: Kur'an Çevirisi*, İstanbul 2000.
- Zemahşerî, Carullah Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, yy. ts.

